

Джерела та література:

1. Семенов Г., Богма О. Кластери підприємств як передумова активізації розвитку регіональної економіки // Економіка та держава. – 2006. - № 4. - С. 11-13.
2. Розвиток секторів і товарних ринків України / За ред. В.О.Точіліна. - Ужгород: ІНФ, 2001. – 245 с.
3. Програма науково-технічного та інноваційного розвитку області на 2004-2007 рр. - Чернігівська обласна державна адміністрація, 2001 р. – 52 с.
4. Косач І. Управління інноваційними проектами підприємств пивобезалкогольної галузі регіону. Кандидатська дисертація. Чернігів.- 2005. - 186 с.
5. Броншпак Г., Московкин В. Кластерная организация производственной деятельности молочных комплексов // Актуальні проблеми економіки. – 2006. - №4. – С.75-82.
6. Герасимчук Н. Формування та організація управлінських процесів у межах кластеру малих підприємств // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006.- №4.- С.32-35.
7. Мех О. Нові науково-виробничі відносини в економіці фармацевтичної галузі: перспективи створення галузево-територіальних кластерів // Проблеми науки.- 2005.- № 1.- С. 30-35.
8. Московкин В., Мыца Е. Кластеризация Крымской экономики как первый этап построения региональной стратегии инновационного развития: контекст Европейской политики // Актуальні проблеми економіки. – 2005.- №4. –С. 73-80.
9. Козир З. Кластери як основна форма організації виробництва і виробничих відносин регіонального рівня // Підприємство, господарство і право.-2004. – №7.- С.146-149.
10. БП “Єдність”. Чернігів – Град Стольний (концепція розвитку туризму м.Чернігова) // Феміда.- 2005.- № 32-33, 34-35. Смаль В. Туристический кластер “Еврорегион “Днепр”: проблемы формирования и функционирования. Международная конференция “Еврорегион “Днепр”- проблемы развития и функционирования”.- Чернигов.- 11.11.2003 г.

Людмила Мекшун

ВПЛИВ СТАТИСТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОГРАМ Д.П.ЖУРАВСЬКОГО ТА М.І ЗІБЕРА НА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ЗЕМСЬКОЇ СТАТИСТИКИ

Земська статистика посіла в історії вітчизняної статистики видатне місце, тому що її діяльність наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. була прогресивною. Земські статистики провели велику роботу по вивченню різноманітних сторін життя губерній, висуваючи нові методи дослідження, маловідомі на той час у західноєвропейській статистичній практиці, або вдосконалюючи методи останньої у відповідності з новими об'єктами дослідження. Актуальність теми дослідження полягає у необхідності глибокого вивчення історії української економічної науки.

У вітчизняній науковій літературі земській статистиці в Україні приділяється мало уваги. У підручнику “Історія економічної думки України” під редакцією Р.Х.Васильєвої [1,с.115] згадується про великий внесок вітчизняних статистиків у розвиток науки, але суть цього внеску не розкривається. Таку ж згадку знаходимо і у І.С.Коропецького в роботі “Українські економісти ХІХ ст. та західна наука”[2,с.36]. Відоме російське видання “Всемирная история экономической мысли” в 6 т. [3, т.3, с.300] має розділ “Історія економічної статистичної думки”, але в ньому аналізується переважно російська наука.

Внесок українських вчених у розвиток економіко-статистичної науки настільки суттєвий, що дозволив виділити в історії так званий “чернігівський тип земської статистики”. Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній вперше досліджується вплив Д.П.Журавського та М.І Зібера на дослідження представників чернігівської земської статистики.

Методологія досліджень представників земської статистики в Україні ґрунтувалася на попередніх статистико-економічних описах українських

губерній, роботах кадастрових загонів і військових топографічних дослідженнях. Значно вплинули на неї і роботи представників академічної статистики. У XIX ст. сформувалася статистика політекономічного напрямку, фундаторами якої вважають К.Ф.Германа, К.І.Арсеньєва, В.П.Андросова та Д.П.Журавського. Особливістю їх досліджень був ґрунтовний соціально-економічний аналіз господарського життя. Д.П.Журавський у своїх роботах показав, що соціально-економічні явища надзвичайно складні і багатогранні. Він доводив, що будь-який показник відтворює лише одну грань, а для комплексної характеристики потрібне використання системи показників, якій властиві дві риси: всебічність кількісного аналізу явища і взаємозв'язок окремих показників.

У 1851 році він запропонував розгорнуту систему показників промислової статистики. У роботі Д.П.Журавського "План статистичного опису губерній Київської учбової округи..."[4] два розділи присвячено опису промисловості. В першому з них даються групування підприємств за галузями та за місцем розташування, на підставі яких Д.П.Журавський пропонував дослідити: склад робітників за губерніями, походженням і сімейним станом, склад фабричного персоналу і рівень заробітної плати по категоріях персоналу, розмір і склад основного капіталу, детальну структуру витрат на виробництво, вартість продукції і чистий прибуток підприємств. У другому розділі він пропонував по кожній галузі промисловості чи по кожній значній фабриці давати відомості більші, ніж показники першого розділу, а саме: про стан і якість обладнання, енергетику, сировину та матеріали у натуральному вираженні, про продукцію та умови її реалізації, про річний баланс фабрики і про матеріальні запаси, а також про вплив фабрики на становище робітників та місцевих жителів. Таким чином, Д.П.Журавський одним з перших побудував систему показників, яка стала основою для формування промислової статистики. Ця система досліджувала не тільки матеріальні умови і результати виробництва, але й соціальні відносини у промисловості.

У 1853 році в Брюсселі проходила перша сесія Міжнародного статистичного конгресу, в якій вітчизняні статистики участі не брали. На ній також обговорювалася програма з промислової статистики, яка включала тільки питання про кількість підприємств, кількість робітників за віком і статтю, кількість учнів, потужність двигунів та рівень заробітної плати. [5,с.131] Програма Д.П.Журавського була набагато глибша та змістовніша і вплинула на статистико-економічне дослідження, проведене в 1876 році в Чернігівській губернії земським статистиком В.Є.Варзаром.

В.Є.Варзар доповнив до програми центрального статистичного управління (прийнятої у 1870 році) більше 20 запитань, половина з яких стосувалася становища робітників. Це були питання про заробітну плату різних категорій персоналу, про кількість постійних і тимчасових робітників, жінок, дітей, про оплату натурою, про фабричні лавки і корчми, про тривалість робочого дня, нічні роботи і факти непрацездатності від нещасних випадків на підприємствах. Усі ці дані В.Є.Варзар радив отримувати не від власника підприємства, а шляхом безпосереднього опитування робітників.

Питання про становище робітників доповнили програму обстеження промисловості Д.П.Журавського, робота якого, за словами О.О.Русова, разом з програмою М.І.Зібера була основним джерелом натхнення чернігівських статистиків. Програма В.Є.Варзара досліджувала питання "внутрішніх" і "зовнішніх" рис підприємства у їх взаємозв'язку, чим була схожою на схему М.І.Зібера. У відповідності з тією ж схемою спочатку йшли питання про форми виробництва, а потім про технічні умови виробництва. "Загальна конструкція питань в чернігівських програмах, - писав О.О.Русов, - дотримувалась схеми, запропонованої Зібером: скрізь спочатку ставилися питання для обстеження форм виробництва, а потім - для вираження числами технічних і економічних умов цього виробництва".[6, с.28]

Здійснення програми В.Є.Варзара 1876 року відбулося тільки в пробному обстеженні промислових підприємств (переважно шкіряного промислу), тому що

реакційне Чернігівське земство відмовилося виділити кошти на проведення цих досліджень. І тільки в 90-х роках В.Є.Варзар повернувся до статистико-економічного дослідження промисловості. Очолені ним промислові переписи 1900 і 1908 років вважаються видатними досягненнями промислової статистики.

Для проведення переписів В.Є.Варзар виділив три основних теоретичних питання: про одиницю спостереження в промисловості, про принципи класифікації виробництва і про ознаки, які повинні бути включені в програму переписів.

Ще Д.П.Журавський вказував на необхідність збирання статистико-економічного матеріалу в промисловості по окремих галузях, але здійснити це не зміг внаслідок слабого розвитку статистичної науки. При організації переписів 1900 і 1908 років відбулося уточнення класифікації галузей промисловості. Ознакою для класифікації підприємств за галузями стало: споживче призначення продукції, характер сировини, схожість технологічного процесу. Поєднання у В.Є.Варзара знань інженера-технолога і спеціаліста-статистика дозволило йому розробити таку класифікацію виробництва, яка була визнана не тільки у своїй країні, але й за кордоном.

Питання програми промислових переписів 1900 і 1908 років були набагато ширшими у порівнянні з питаннями попередньої програми адміністративної статистики. В них передбачалися показники загальної вартості продукції, випуску основної продукції в натуральному і вартісному вираженні, кількості робітників та їх розподіл за віком і статтю, кількості і потужності двигунів, величини спожитого палива і сировини, складу і вартості обладнання вітчизняного та закордонного виробництва тощо.

Статистичні матеріали цих переписів дозволили побачити соціально-економічні зміни в економіці країни.

Серед статистичних досліджень 70-х років XIX ст. виділяється робота українського економіста М.І.Зібера (1844 – 1888) “Досвід програми збирання статистико-економічних даних”[7]. Розроблена ним програма ставила за мету дати “цільну збірку питань, які б стосувалися визначення фактичного, а не примірного бюджету тієї чи іншої групи населення”. [7, с.1]

Уся програма складалася з двох розділів: перший включав у себе аналіз форми виробництва, транспорту і споживання; другий – розміри виробництва, транспорту і споживання. Це була перша і єдина до революції спроба групування промисловості на виробництво засобів виробництва і предметів споживання. В тій її частині, що стосувалася промисловості, по кожному з підрозділів вона ставила такі запитання: 1) віковий, статевий, національний, сімейний, соціальний склад робітників, які зайняті у виробництві матеріальних благ; 2) характеристика розподілу праці між різними групами робітників, 3) розподіл вироблених благ для споживання між різними групами населення; 4) зміна структури споживання для одних і тих же груп населення в динаміці; 5) характеристика існуючих систем промислового господарства (ремісницькі, мануфактурні чи фабричні); 6) частина виробленої продукції, спожитої на місці і проданої за межі. Програма М.І.Зібера надавала ще більше значення питанню впливу виробництва на становище робітників і селян, ніж програма Д.П.Журавського. Слід зазначити, що урядові програми обстеження промисловості взагалі не виділяли соціальні питання.

Система показників, які розробив М.І.Зібер, була першою спробою розробити схему своєрідного балансу виробництва і споживання продукції та балансу витрат робочого часу на виробництво продукції. В програмі обстеження автор намагався встановити складний зв'язок між різними ознаками досліджуваних явищ. Ці ознаки, які М.І.Зібер називав “другорядними”, сприяли детальному аналізу основних положень програми. Таким чином, він фактично пропонував розробляти статистичні дані за допомогою комбінаційних таблиць, які містять декілька групувальних ознак.

Недоліком програми М.І.Зібера було те, що вона носила загальний, схематичний характер, тому що автора цікавила не стільки специфіка різних галузей господарства, скільки загальні для багатьох галузей питання. Правильну ідею одночасного дослідження виробництва і споживання в їх взаємозв'язку він

доповнив необхідністю одночасного дослідження і демографічних показників, хоч методи обстеження в них різні.

Незважаючи на те, що в статистиці дореволюційної країни програма М.І.Зібера широко не застосовувалась, вона істотно вплинула на розвиток статистичної практики. Саме земська статистика вперше використала при дослідженні економічних явищ балансовий метод і метод групувань. Відомий представник Чернігівської земської статистики О.О.Русов (1847 – 1915) у своїй роботі “Короткий огляд розвитку російської оціночної статистики” писав, що перші програми статистичних досліджень, організовані Чернігівським земством, і перша спроба опису села Кашівки були складені, “як того вимагала програма М.І.Зібера, що мала вказівки, по яких питаннях потрібно розробляти зібраний матеріал.” [6, с.19]

Крім того, відомі в статистиці комбінаційні таблиці чернігівського земського статистика О.П.Шлікевича (1849 –1909) стали практичним втіленням методу, запропонованого М.І.Зібером. О.П.Шлікевич вперше в історії земської статистики згрупував у вигляді комбінаційної таблиці статистичні дані про розмір землеволодіння, кількість худоби, орендної землі і кількість робітників. Він разом з іншими статистиками Чернігівського земства прийшов до висновку, що для характеристики типів селянських господарств недостатні таблиці з групуванням підмету за якоюсь однією ознакою, а необхідні складні таблиці на основі поєднання декількох суттєвих ознак. О.П.Шлікевич побудував таку таблицю за чотирма ознаками для 8717 господарств у 20 селищах Козелецького повіту. За цією таблицею у 1882 році розроблено дані подвірного перепису Козелецького повіту Чернігівської губернії. [8]

М.І.Зібер, будуючи свої соціально-економічні програми дослідження, значну увагу приділяв вивченню виробництва і споживання в їх взаємодії. Він одним з перших виступив за необхідність бюджетних досліджень селянських господарств. Пізніше його ідеї були втілені в бюджетних дослідженнях О.О.Русова, Ф.А.Щербини і В.Ф.Арнольда.

Таким чином, статистико-економічні дослідження Д.П.Журавського, М.І.Зібера та інших попередників сприяли розробці методології досліджень української земської статистики. Вони були використані для розробки програм соціально-економічного опису губерній із застосуванням балансового методу аналізу, для детального дослідження кустарної, ремісницької і фабрично-заводської промисловості та для проведення бюджетного аналізу. Завдяки їм українська земська статистика збагатилася економічну науку типологічними групуваннями українського селянства, використанням в дослідженнях комбінаційних таблиць, порівняльним аналізом стану українських губерній в дореформенний і післяреформенний період, класифікацією промислових підприємств. Більшість земських статистиків були представниками освіченої інтелігенції, яка “несла в народ” прогресивні ідеї ведення господарства, доводила необхідність освіти і піднімала рівень соціально-економічних досліджень.

Джерела та література:

1. Історія економічної думки України: Навч. посібник / Р.Х.Васильєва, Л.П.Горкіна, Н.А.Петровська та ін. – К.:Либідь, 1993.- 272 с.
2. Коропецький І.С. Українські економісти XIX ст. та західна наука.- К.:Либідь, 1993.-192 с.
3. Всемирная история экономической мысли. В 6 т. / Гл.редкол.: В.Н.Черковец и др.- М.: Мысль, 1987-1990.
4. Журавский Д.П. План статистического описания губерний Киевского учебного округа: Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской и Черниговской.- Киев, 1851.- 59 с.
5. Семёнов Тянь-Шанский П.П. Материалы работы Международного конгресса статистики.- СПб, 1872.- 524 с.
6. Русов А.А. Краткий обзор развития русской оценочной статистики. – К.: Изд. Киев. Коммерч. Ин-та,1913.-119 с.
7. Зибер Н.И. Опыт программы для собирания статистико-экономических сведений.- Киев, 1875.- 32 с.
8. Материалы для оценки земельных угодий, собранные Черниговским статистическим отделением при губернской земской управе. Подворная опись Козелецкого уезда.- Т.5: Козелецкий уезд.- Чернигов: Изд. Черниг. губ. земства, 1882 – 156 с.